red. Monika Michalska,
Mariusz Brodnicki, Artur Bracki

ŻYWIENIE – ZDROWIE – EDUKACJA

Zdrowotne aspekty jedzenia w kulturze, literaturze i języku

Gdańsk – Kijów 2021

УДК 327+351.746]:007](082)=111
Б40

Reviewer:

Bracka M.V. – Doctor of Sciences in Philological, Professor Department of Polish Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Б40 Nutrition – Health – Education. Zdrowotne aspekty jedzenia w kulturze, literaturze i języku / Ed. Monika Michalska, Mariusz Б40 Brodnicki, Artur Bracki. – K.: Talkom, 2021. – 208 p.

ISBN 978-617-8016-13-8

The aim of the book is to present the issues of food culture, health and education in the conditions of modern Central Europe, which are reflected in the culture of language and literature. Since human development opportunities depend on the social system, the development opportunities of countries, especially Central Europe, depend on social consciousness, an important component of which is a culture of nutrition combined with health and education. The proposed collection of works discusses various aspects of these three issues in the context of food images recorded in culture, literature and language. The editors are convinced that the variety of articles will allow to see the complexity of the issues and draw attention to the new social, cultural and technological space, which deserves further consideration and research both among the humanities and among health scientists.the latter is the culture of life, the greatest threat to which there is always depression.

УДК 327+351.746]:007](082)=111

ISBN 978-617-8016-13-8

© Monika Michalska,
Mariusz Brodnicki,
Artur Bracki,- 2021

SPIS TREŚCI

Artur Bracki. WSTĘP 5

Rozdział 1. JEDZENIE JAKO KOD, METAFORA, OBRAZ i ZNAK W TEKŚCIE LITERACKIM

Ołena Bondarewa (Олена Бондарева). JEDZENIE I JEGO „TEATRALNE" ZNAKI W SZTUCE OŁEHA MYKOŁAJCZUKA ***ZABIERZ KELNERA Z NIEBA*** ***12***

Ołena Browko (Олена Бровко). METAFORA ŻYWNOŚCI JAKO CZYNNIK W TRANSGRESYWNYCH FABUŁACH UTWORÓW WALTERA BENJAMINA I JAKOWA GOŁOSOWKERA. 20

Оксана Гальчук. ГОЛОД І СПРАГА ЯК ЕМБЛЕМИ БУТТЯ ПОЕТА ДОБИ МОДЕРНУ: ФРАНЦУЗЬКА І УКРАЇНСЬКА ВЕРСІЇ . . .28

Ludmyła Danyłenko (Людмила Даниленко). CZŁOWIEK RADZIECKI & JEDZENIE W ARTYSTYCZNYM TWORZENIU CZASU (W TEKSTACH NOWOCZESNEJ PROZY UKRAIŃSKIEJ) 50

Iryna Rusnak (Ірина Руснак) KOD ŻYWNOŚCIOWY W PROZIE UŁASA SAMCZUKA. 68

Rozdział 2. JEDZENIE JAKO OBRAZ W JĘZYKU, KULTURZE I TRADYCJI – W POSZUKIWANIU TOŻSAMOŚCI

Mykola Lutsiuk (Микола Луцюк) SYMBOLIKA JEDZENIA W ***TANACHU*** 84

Sofija Fiłonenko (Софія Філоненко) OWSIANKA, FRYKAS I TORT WESELNY: OBRAZY GASTRONOMICZNE W POWIEŚCI JANE AUSTEN ***EMMA*** 98

Ludmyła Danyłenko (Людмила Даниленко)
Państwowy Uniwersytet Medyczny w Zaporożu
https://orcid.org/0000-0002-8617-6378

CZŁOWIEK RADZIECKI & JEDZENIE W ARTYSTYCZNYM TWORZENIU CZASU (W TEKSTACH NOWOCZESNEJ PROZY UKRAIŃSKIEJ)

Streszczenie

Praca dotyczy artystycznej rekonstrukcji życia codziennego ZSRR w okresie „Breżniewowskiego zastoju", a mianowicie kwestii jedzenia jako symbolu wyimaginowanego dobrobytu radzieckiego człowieka. Przedmiotem analizy literackiej są dzieła współczesnej literatury ukraińskiej – powieści S. Oksenyka *Zabójstwo pijanej pionierki* i M. Hrymycz *Jura*. Autorka wyjaśnia obraz retroatmosfery w kontekście problemu „nostalgii za Krajem Rad", charakteryzuje specyfikę ukazywania życia i interesów żywieniowych różnych światów społecznych (stołecznej nomenklatury i zwykłych ludzi z prowincji). Analizie poddano również cechy artystyczne i stylistyczne obrazu jedzenia w tekstach prozatorskich.

Słowa kluczowe: jedzenie, radzieckie retro, proza współczesna, nostalgia, krytyka ironii.

Lyudmila Danilenko
Zaporizhia State Medical University

SOVIET MAN & FOOD IN THE ARTISTIC CREATION OF TIME (ACCORDING TO THE TEXTS OF MODERN UKRAINIAN PROSE)

Summary

The article examines the artistic reconstruction of everyday life in the USSR during the «Brezhnev stagnation», namely the issue of food as a symbol of the imaginary well-being of the Soviet man. The object of literary analysis are the works of modern Ukrainian literature – novels by S. Okse-

nyk «Murder of a drunken pioneer» and M. Hrymych «Yura». The author explains the image of the retroatmosphere in the context of the problem of «nostalgia for the Soviet», characterizes the specifics of depicting the life and food interests of different social worlds (nomenclature of the capital and ordinary people from the province). The article also considers the artistic and stylistic features of the image of food in prose texts.

Key words: food, Soviet retro, modern prose, nostalgia, criticism, irony.

Artystyczne odwzorowanie minionej codzienności jest narzędziem opisu ludzi z innego czasowego wymiaru, przekazu idei co do recepcji minionych wartości przez pryzmat współczesności. Emocje wywołane codziennymi obrazami, codzienną atmosferą, relacjami międzyludzkimi wpływają na przedstawianie czasu i przestrzeni w korzystnym świetle. Wiadomo, że wyobrażanie przeszłości może stworzyć „„nową" rzeczywistość lub alternatywny obraz rzeczywistych wydarzeń" [Киридон 2016, 182], co jest niezbędne w artystycznym rozumieniu czasu. Obrazy otoczenia w takich rekonstrukcjach są w stanie skupić uwagę na ważnych punktach, które kiedyś były powszednie, czyli przesunąć akcent znaczeniowy: przydać wagi drobiazgowi, komicznemu – powagi, a patetycznemu – prymitywności.

Najnowsza proza ukraińska obszernie i wielostronnie przedstawia przeszłość sowiecką z jej specyficzną atmosferą i zunifikowaną postacią – *homo sovieticus*. Codzienność radziecka jest w niej wiarygodna co do obszaru czasu i przestrzeni, gęsto wypełniona szczegółami, skojarzeniami i znaczeniami. Wszystko to wyraźnie odsłania markery dawnego świata, a tym samym wartości duchowe i pasje materialne ludzi.

Współczesne zasady artystycznej refleksji nad przeszłością zdeterminowały ukraińską specyfikę radzieckiego retro. Jej nasycenie obrazowe skutkuje różnorodnością w beletrystyce i tworzy „narodową wersję kultury masowej i literatury", która jest ważna dla społeczeństwa ukraińskiego [Філоненко 2011, 140]. Atrakcyjność każdej literatury zależy od przedstawienia w niej tradycji narodowych, kultury, życia, cech formowania się społeczeństwa w rozwoju historycznym. Ukraińcy, którzy zawsze dążyli do wolności narodowej, postrzegają epokę sowiecką na swój własny sposób – w fuzji jej „mitologizacji i

demitologizacji" [Філоненко 2011, 241], w „ponownym odczytywaniu pamięci totalitarnej" i ujawnianiu „traumy narodowej" [Пухонська 2018, 5]. Jedna z ważnych cech ukraińskiej beletrystyki sformułowana jest w następujący sposób: „Patos odkrywania przeszłości przypomina sytuację z powrotem pacjenta do pamięci po długotrwałej amnezji, która zniszczyła zdolność do życia w czasie rzeczywistym" [Поліщук 2011, 5]. Proces transformacji percepcji przeszłości, o którym mówi Jarosław Poliszczuk, wpływa na odtwarzanie intrygujących scen z ciekawymi obrazami retro, a to przyciąga czytelnika. Jurij Hanoszenko określił kryterium zainteresowania czytelników retroliteraturą: jest to „szczególna atmosfera kruchej, ale atrakcyjnej mitologiczno-nostalgicznej rzeczywistości, w której indywidualny, subiektywny czas egzystencjalny postaci jest znacznie ważniejszy niż czas historyczny, mogący służyć tylko jako tło, a mało zmienne środowisko jest o wiele ważniejsze od dynamiki wydarzeń historycznych" [Ганошенко 2015, 27].

Specyfika artystycznej retransmisji przeszłości w ZSRR jest swoistą wizytówką, która może poświadczyć o samowystarczalność i perspektywiczność Ukrainy w wymiarze globalnym. Radzieckie retro zyskuje popularność we współczesnej literaturze ukraińskiej. To, według S. Fiłonenko, „ma na celu adaptowanie całej epoki współczesnej świadomości" [Філоненко 2011, 241]. Ważna jest tu chęć nie tylko rozrywki, ale także (samo)poznania, (samo)krytyki i (samo)ironii.

Wszystko, co jest wizualizowane w przestrzeni artystycznej: ubrania, meble, jedzenie, zabawki, sklepy spożywcze, domy towarowe, kina, komunikacja, ulice, domy itp. – zmienia postrzeganie przeszłości. Chronologiczny dystans wraz z jego kardynalnymi przemianami społeczno-politycznymi, który oddzielił współczesną Ukrainę XXI wieku od ZSRR, przeobraził postrzeganie tego doświadczenia, ujawnił destrukcyjny wpływ sztucznej unifikacji człowieka na procesy budowania państwowości, tożsamości narodowej, dojrzałości jednostki. Niestety, czy dla kpiny, czy jak na złość, istota „sowieckości" nadal istnieje i dowartościowuje ideologię rosyjską, która ma ścisłe koneksje ze Związkiem Radzieckim. Jest to niebezpieczne dla państwowości

Ukrainy, dlatego też naukowy dyskurs humanistyczny, a także kino, literatura, muzyka i teatr wypracowują jasne zasady analizy i obalania mitu o wyjątkowym szczęściu człowieka radzieckiego.

Badanie radzieckiego życia codziennego nabiera coraz większego znaczenia. Istotna jest monografia historyka Jurija Kaganowa *Konstruowanie „człowieka radzieckiego" (1953–1991): wersja ukraińska*, wydana w 2019 roku. W Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym w Winnicy z inicjatywy dr hab. nauk historycznych O. Kolastruk, co roku organizowane jest seminarium naukowo-teoretyczne z cyklu *Życie codzienne: wizje i znaczenia*, na którym historycy, etnolodzy, etnografowie, krytycy sztuki i krytycy literatury dyskutują o istocie. sowieckiej przeszłości i jej wpływie na współczesne społeczeństwo obywatelskie. O specyfice życia codziennego Związku Radzieckiego rozmawiali historycy (O. Wasianowycz, O. Kolastruk, J. Kuz'menko) na konferencji naukowej *Jedzenie w historii* na Uniwersytecie Narodowym im. Tarasa Szewczenki w Kijowie. Działalność edukacyjna ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej, program *Wehikuł czasu* na kanale 5 (O. Krysztopa) i *Prawda historyczna* na kanale telewizyjnym „Espresso" (W. Kipiani), liczne publikacje w prasie i wydaniach internetowych. W roku 2020 DVV International na Ukrainie zorganizowało konkurs dla studentów *Sowiecka przeszłość: (przemyślana) historia*, który miał na celu zbadanie życia politycznego i codziennego.

Ukraińska beletrystyka, a zwłaszcza proza współczesna, również żywo reaguje, dostrzegając wagę omawianej kwestii. Problemy społeczne z szczegółami życia codziennego poruszają powieści, reprezentujące różne ich gatunki: autobiograficzne (S. Baturyn *Szizgara* (2016), P. Wolwacz *Klasa* (2004), O. Sencow *Życie* (2019), W. Stebluk *Syndrom ATO. Notatki Aibolita* (2017), I. Karpa *Z rosy, wody i kałuży* (2012), Kuz'ma Skriabin *Ja, Pasztet i armia* (2014), A. Czech *Rejon „D"* (2019), biograficzne (S. Dziuba, A. Kirsanow *Zakazany* (2019), N. Sniadanko *Subtelne zalecenia arcyksięcia Wilchelma* (2017)), kryminalne (A. Kokotiucha *Tajemnicze źródło* (2013), B. Kramer *Zniszczone schody* (2019)), przygodowo-społeczne i społeczne (W. Łys *Stulecie Jakuba* (2010), *Solo dla Solomiji* (2013), M. Łajuk *Babornia* (2016)).

Artystyczna rekonstrukcja pamięci o sowieckiej przeszłości w tekstach autorów ukraińskich przyciąga uwagę krytyków literackich. Podstawą naukowego dyskursu na ten temat stały się już prace O. Puchońskiej *Literacki wymiar pamięci* i J. Poliszczuka *Reaktywność literatury*, *REwizja pamięci: krytyka literacka*, *Poszukiwanie Europy Wschodniej: cienie przeszłości, miraże przyszłości*). Ciekawie ujawniają artykuły naukowe J. Hanoszenko, T. Hrebeniuk, Ł. Ławrynowycz, O. Pronkewycz, a także krytyczne badania I. Bondara-Tereszczenko, A. Sanczenki, G. Ulury i O. Fedoliak, zawierające autorskie koncepcje i oryginalne rozwiązania artystyczne i in. Wszystko to skłania do dalszych rozważań nad tym problemem, poszukiwania nowych aspektów analizy literackiej.

Niniejsze opracowanie dotyczy artystycznej rekonstrukcji życia codziennego, a mianowicie kwestii jedzenia jako symbolu wyimaginowanego dobrobytu radzieckiego człowieka w pracach Serhija Oksenika *Zabójstwo pijanej pionierki* i Maryny Hrymycz *Jura*. Uwaga skupia się na następujących kwestiach: 1) ukazanie atmosfery retro w kontekście problemu „nostalgii za sowieckim"; 2) specyfikę przedstawiania życia i zainteresowań żywieniowych różnych światów społecznych; 3) artystyczne i stylistyczne cechy wizerunku żywności w tekstach prozatorskich.

Radziecka codzienność w beletrystyce dość wiernie pokazuje czasy i ujawnia nieracjonalną, dziwną wyjątkowość „sowkowego" społeczeństwa, które nie spełniało oczekiwań jego projektantów. Trzeba zrozumieć, że ludzie w społeczeństwie cywilizowanym, dążący do rozwoju kulturalnego i edukacji, dogodnych warunków życia, dostępu do konsumpcji i środków do zdobycia tego wszystkiego, opierają się na tradycjach przodków i sensownie akceptują współczesne wyzwania. Zupełnie inne procesy zachodziły w środowisku sowieckim. Na to zwraca uwagę M. Borysenko: „Asymilacja nowych zasad kultury w miastach europejskich odbywała się w sposób naturalny, ewolucyjny, podczas gdy w ZSRR w innych warunkach ukształtowała się nowa kultura proletariacka" [Борисенко 2019, 17]. Mowa tu o modelowaniu nowej osoby – radzieckiej. „Temu celowi podporządkowano dzia-

łalność szkół, wojska, związków zawodowych, sądów koleżeńskich i przedszkoli. Istotą sowieckiej idei totalitarnej była pełna, wszechstronna kontrola państwa nad wszystkimi sferami życia społecznego, w tym także nad życiem prywatnym" [Борисенко 2019, 18]. Mamy więc ujednolicony homo-obiekt, który zgodnie z prawami naturalnego rozwoju nie może istnieć w pełni i jakościowo. *Homo sovieticus* nie okazał się samowystarczalny, ale trwał przez życie całego pokolenia. Chimera sowieckości XXI wieku załamuje się, ale jeszcze nie upada całkowicie. Zachowuje swoją szarość i niebezpieczeństwo, jakby była opuszczoną, bezużyteczną konstrukcją żelbetową.

Proces oderwania się od ZSRR trwał najdłużej w Ukrainie Wschodniej, w rejonie silnie dotkniętym przez „starszego rosyjskiego brata", a obecnie będącego z nim w stanie wojny. W książce *„Mieszam twoją krew z węglem". Zrozum ukraiński Wschód* (praca znalazła się na Długiej liście nagrody BBC Book of the Year Award – eseista 2020) O. Myched wyjaśnia jedną z kluczowych cech mieszkańców Donbasu – „oderwanie od wspólnej ukraińskiej przestrzeni kulturowej": „Owo oderwanie kultywowane było latami przez władzę radziecką, stąd, oczywiście, nie mogło zniknąć samo z siebie ... Przez siedemdziesiąt lat istnienia ZSRR udało się zerwać więź z tym, co narodowo swoje, sparaliżować samoświadomość ludzi dla powstania zjawiska *homo sovieticus*" [Михед 2020, 317]. Teraz musimy walczyć o ukraińską samoświadomość. W pierwszej kolejności odpowiedzialność za to wzięli pisarze, ponieważ słowo artystyczne ma wielką siłę perswazji, wpływu i edukacji.

Postać człowieka radzieckiego i jego otoczenia we współczesnej prozie ukraińskiej ukazuje się na wiele sposobów, z różnymi akcentami semantycznymi. W klimacie retro ważny jest motyw kulinarny z obrazem jedzenia, które w świadomości postkolonialnej stało się przedmiotem melancholijnych impulsów. Nostalgia za ZSRR jest sposobem na życie i nie dotyka tragedii wywołanych przez komunistyczny totalitaryzm: głód, deportacje, prześladowania i więzienie za bunt. „Nostalgia za epoką sowiecką – uważa J. Poliszczuk – wybiórczo zakrywa pamięć publiczną. Co więcej, aktywniej angażuje prywatne wspomnienia, a nie fakty i statystyki, które świadczą o rze-

czywistym stanie rzeczy" [Поліщук 2020, 127]. W szarej jednolitości egzystencji obywatela radzieckiego w życiu codziennym pojawiały się jasne chwile, na przykład przy okazji szczęśliwego zakupu niezbędnych towarów przemysłowych lub żywności. Ta cecha środowiska społecznego najbardziej kojarzy się z okresem „zastoju" Breżniewa (1964–1982), kiedy ze względu na załamanie gospodarcze wskutek wymyślonych „pięciolatek", zacofanie wobec rozwoju światowego i postępu naukowo-technicznego, ambicje i obojętność władz komunistycznych na samostanowienie ludzi doprowadziły do spadku jakości życia przy niskiej jakości dóbr konsumpcyjnych, niedoborów w handlu, pojawienia się specyficznych zjawisk kolejek, układów i „szabrownictwa". O. Ilczenko w swojej książce wspomnień o sowieckim Kijowie *Zbieracze mgieł* zauważył: „Zamiast zaspokajać podstawowe potrzeby ludzi, rząd zaproponował im, aby mogli cieszyć się lotami astronautów w kosmos i cieszyć się wystrzeliwaniem sztucznych satelitów Ziemi" [Ільченко 2017, 81]. Pamięć o tamtych czasach objawia się teraz na różne sposoby. „Od wyboru własnej formy nostalgicznego nastroju zależy, czy pożegnaniu z przeszłością towarzyszyć będzie nieco ironiczna melancholia, czy jadowity pesymizm i depresja, czy też wypełni się głośna retoryka z przeszłości, która w nowej epoce traci oryginalne znaczenie i podlega resemantyzacji" – pisze J. Poliszczuk [Поліщук 2020, 125].

W tekstach literackich ukraińskich pisarzy dominuje jaskrawa ironia i trafna satyra, których celem jest otwarta rozmowa o przeszłości bez złudzeń i bez zamiarów jej przywrócenia. Współczesna proza o czasach sowieckich ma w większości charakter autobiograficzny, więc jest przekonująca treściowo i fascynująca z uwagi na dynamikę wydarzeń, koloryt i wrażenia emocjonalne.

W utworach o życiu codziennym w ZSRR temat jedzenia i wszystkiego, co z nim związane: stanie w kolejkach, gotowanie, konsumpcję w stołówkach i restauracjach, kuchnię, naczynia i jedzenie – służy do prawdziwego zobrazowania środowiska społecznego, wyrażania cech charakteru i detalizacji atmosfery czasu retro. Autorzy chętnie ukazują preferencje żywieniowe swoich bohaterów, ponieważ jest to istotny wyznacznik relacji, działań i zachowań ludzi w przeszłości.

Ciekawie przedstawiono problem żywności w życiu codziennym sowieckiej wsi w powieści S. Oksenika (prawdziwe nazwisko autora S. Iwaniuk) *Zabójstwo pijanej pionierki* (2018). Utwór ten znalazł się w TOP-5 książek w kategorii „Poezja i proza dla dzieci" rankingu książkowego „LitAccent of the Year – 2018", ale jest skierowany nie tylko do dzieci. Pisarz przedstawił ważny element naszej przeszłości z problemami walki narodowowyzwoleńczej, wolności duchowej i „sowkowego" ograniczenia. Wydarzenia rozgrywają się w 1965 roku, kiedy „partia z Chruszczowem już sobie poradziła" [Оксеник 2018, 127], ukazała się komedia Leonida Gajdaja *Operacja Y i inne przygody Szurika*, a części zamienne przestano kupować w sklepach, gdy były potrzebne, lecz kiedy były w sprzedaży" [Оксеник 2018, 33]. Autor przedstawia początek „zastoju" w wiejskich prowincjach Chersoniu i Doniecka, gdzie mieszkają jego bohaterowie, gdzie rozgrywają się oszałamiające wydarzenia, a także rozwijają się romantyczne i pouczające historie dzieci, codzienność dorosłych, rodzinne sielanki i dramaty. S. Oksenyk pokazał bolesną prawdę o sowieckiej przeszłości. Opowiadając historię ukrywania śmierci dziewczynki z powodu zatrucia alkoholem, ujawnił obrzydliwą permisywność nazewnictwa w prowincjonalnej wiosce z „małymi" ludźmi. Ale powieść nie jest straszna. Jak zauważa E. Mori: „Książki Iwaniuka nie mają na celu smakowania okropnych szczegółów. Autor zachowuje równowagę, nieustannie utrzymując czytelnika w napięciu" [Mopi 2020]. O tożsamości gatunkowej *Zabójstwa* pisze I. Kiwa: „Formalnie tekst jest kryminałem dla nastolatków... Powieść jest jednak tak skonstruowana, że czytelnik nie śledzi okoliczności zbrodni, a raczej – kilku zbrodni i motywacje tych, którzy je popełnili, gdyż coraz bardziej zanurza się w specyfikach życia Ukraińców w Związku Radzieckim, jest pełen sprzeczności i rodzi ciągłe pytania" [Ківа 2020].

Ciekawiej jest obserwować zdarzenia i zachowania ludzi, gdy wyobraźnia poruszają obrazy retro – ubrania, transport, budynki, filmy, muzyka, książki, asortyment w sklepach i oczywiście potrawy (śniadania, obiady, kolacje w domu, restauracji lub u jednego z sąsiadów na dworze „pod winoroślą"). Żywność charakteryzuje standard życia ludzi, ich codzienne stereotypy, przyzwyczajenia i preferencje. Tak,

większość mieszkańców wsi Chersoniu uwielbia smażone byczki lub tarań – to, co łapią w stawie. Jeśli ktoś jest zamożny i ma status społeczny, np. rodzina szefa kolumny transportowej, lepiej je: „ma kefale, makrele, sandacze" [Оксеник 2018, 74]. Podróżując pociągiem, wszyscy tradycyjnie jedzą gotowanego kurczaka. Chodzą do sklepu z własną siatką. A roztropni, którzy nie zapomnieli o „głodówce", zaopatrują się w konserwy „na czarny dzień".

Jedna z osobliwości u rodzin radzieckich to zbiorowe biesiady. Na ulicy Wowki Pletesiuka (główny bohater książki) w wiosce Warwarce, która jest zbudowana na piaskach Chersoniu, zdarza się to często, zwłaszcza gdy dorośli grają w siatkówkę. Kiedy gra się kończy, ktoś pyta: „U kogo dziś jemy kolację?". [Оксеник 2018, s. 19]. Miejsce jest ustalone (np. u cioci Hani) i wszyscy zbierają jedzenie do stołu: „Nalepiłam pierogów z wiśniami"; „A ja zaraz nasmażę byczków"; „Aha, i moje ziemniaki są już obrane..."; „Ludzie dobrzy, a dziś u nas zupełnie pusto! Jest tylko wódka!" [Оксеник 2018, s. 19]. Autorka z pietyzmem opisuje zbiorową kolację dorosłych, z wesołymi i humorystycznymi intonacjami, zwraca uwagę na codzienne szczegóły ilustrujące szczere relacje międzyludzkie: „Szybko się umyją, ubiorą ponownie – i do cioci Hani. Wujek Sasza już przykrył ławki przy stole pod winoroślą starymi dywanikami, a ciocia Hania nakryła do stołu, więc jest miejsce, gdzie można położyć przekąski, gdy zaczną je przynosić" [Оксеник 2018, 20]. Kwestia zbiorowych spotkań (rozrywki i poczęstunku) jest poruszana w utworze w sposób rozszerzony i żywiołowy, z akcentami emocji, radości i przyjemności smakowych. Wszystko to podkreśla specyfikę tamtych czasów – pojawiła się nowa forma wypoczynku, która nie wzbudziła podejrzeń władz, jak za czasów Stalina.

Większość mieszkańców wioski, zwłaszcza dzieci, często je w domach sąsiadów lub znajomych. Wowka z bratem chadzają do koleżanek z klasy, by skosztować czegoś zwyczajnego, na przykład mleka i słodyczy. Domowe obrazy oddające zachowania bohaterów i przedstawiające przekąski podkreślają przytulną atmosferę: „Ira właśnie się pojawiła. Szła jak linoskoczek, ściskając tacę obiema rękami i nie odrywając wzroku od trzech szklanek mleka nalanych od

serca – prawie po brzegi. A na tacy był jeszcze talerz z kilkoma ciastami, pudełko pierników żytnich i miseczka cukierków" [Оксеник 2018, 47]; lub: „Siedzimy w trójkę: mój młodszy brat, ja i koleżanka z klasy. Pijemy mleko, jemy bardzo smaczne i świeże naleśniki, słodycze..." [Оксеник 2018, s. 144].

Wśród symboli dobrobytu i szczęścia Serhij Oksenik wyróżnia czekoladki „Miś na Północy" i „Miś krzywołapy" (oryg. „Мишка на Севере" i „Мишка косолапый"). Te specjalne słodycze rzadko były „napoczynane" w rodzinie Wowki, a mama chowała je w szafie na bieliznę i rozdawała pojedynczo po obiedzie. W domu koleżanki z klasy słodycze często leżały „w salonie" na stole w miseczce. To bardzo zaskakuje chłopca: „To ciekawe. Nie są bogatsi od nas!" [Оксеник 2018, 144]. Szczegóły smaku i uczucia przyjemności są wzruszające i autentyczne: „Najpierw wziąłem „na północy" – są kwaśne. Inna przemknęła obok drzwi do holu na zewnątrz. I dała mi czas na „krzywołapego". Jednego zjadłem, a drugiego schowałem do kieszeni dla młodszego" [Оксеник 2018, 148]. Specjalne słodycze kojarzą się dziecku ze standardem życia i powodują niejednoznaczne zachowania, utrwalają chwile szczęścia.

Lokalizacja restauracji „Mądry piskorz" jest ważna w oprawie fabularnej i charakterystyce tamtych czasów. To sezonowy zakład w parku wsi Warwarka, do którego przyjeżdżają goście z miasta i przywożą gości z Kijowa, a może nawet Moskwy. W parku znajduje się basen, do którego wypuszczane są żywe karpie, wokół basenu rozstawione są stoliki. „Można wziąć wędkę od kelnera i przy wódce lub koniaku usiąść i złapać karpia. Złapałeś – usmażą. Za pół ceny. Nie złapałeś – usmażą za pełną cenę" [Оксеник 2018, 159]. Niektórym odwiedzającym podawane są przysmaki – jesiotr, łosoś, kawior, kraby, a w parku wystawiają specjalny posterunek policyjny, „aby niekulturalna ludność nie przeszkadzała gościom w rekreacji kulturalnej" [Оксеник 2018, s. 160]. W „Mądrym piskorzu", jest oddzielny obieg pieniędzy i dostawy żywności, tu nie tylko patrole społeczne, nawet „IRCHA nie śmie się przyplątać" [Оксеник 2018, 160]. Opis wyglądu zewnętrznego, odtworzene ludzkich zachowań, tradycji związanych z wypoczynkiem i ujaw-

nianie nadużyć w publicznych lokalach gastronomicznych są pełne żywych obrazów, komedii i ironii.

Restauracja jako obiekt śledztwa w sprawie kradzieży kurczaków w Warwarce znajduje się w polu widzenia Rewmira. Dzielnicowy milicjant nie odważy się naciskać na dyrektorkę i ustalić jej prawdopodobnego współudziału w zbrodniach, bo boi się: „Zostanę w tym basenie. Będę karmą dla karpi. A może sam zamienię się w karpia. Nie…" [Оксеник 2018, 160]. Śmiech nie jest tu tak naiwny. Żarty przechodzą w czarny humor, odsłaniając ciemną stronę sowieckiej zbrodni, która często była kojarzona z restauracjami. Rewmir wciąż próbuje zbadać sytuację w „Mądrym piskorzu", na miejsce obserwacji wybiera stolik, a potem bar, zamawiając „beczkowe" piwo za dwadzieścia dwie kopiejki. Przedstawienie rzeczywistości z punktu widzenia milicjanta, bezpośredniego w swych wypowiedziach i bezkompromisowego wobec niesprawiedliwości, dodaje historii odkrywczości i zachęca do odgadywania tajemnic.

Ważną rolę w utworze odgrywają wizerunki postaci – przedstawicieli określonej warstwy społecznej. To kelner Sirioża i kierownik restauracji Lidia Inokentijiwna. Postać Siroży ma odpychające cechy. Mówi konspiracyjnie, „z paskudnym uśmiechem", „chichocze jak opętany", trochę się kuli, irytuje, ma wygląd „głupola" i posłusznie służy swojemu szefowi. [Оксеник 2018, 162–163]. Lidia Inokentijiwna to kobieta, która ma świetne koneksje wśród „właściwych" ludzi. Gości, takich jak szef milicji, przyjmuje z dala od oczu ciekawskich, w swoim biurze – tam ich częstuje. Uderzającą cechą kobiety jest to, że głośno się śmieje, czym podkreśla swą pełnię praw wśród reszty. Szczegóły w opisie kierowniczki restauracji tworzą typowy portret „pani życia" w stylu sowieckim.

Istotny w portretowaniu retro jest obraz talerza z pokrojoną kiełbasą, który Sirioża przygotował dla Lidii Inokentijiwny i jej gościa. Martwa natura w restauracji jest bogata emocjonalnie, wyrażona detalami smakowymi i odcieniami kolorów. Taka perspektywa postrzegania budzi w milicjancie bardzo silne uczucia, pragnienia i rozpacz, co najdokładniej wyraża kult jedzenia w ZSRR: „Ale mnie dopadło! Jako dziecko: chcę kiełbaski i koniec. Nawet nie to, że jestem głodny.

Cóż, oczywiście, że nie jadłem obiadu. Ale tak właśnie zobaczyłem tę cienko pokrojoną kiełbasę, brązowo-różową, z bielusieńką słoninką... Co, u licha!" [Оксеник 2018, 162]. Dziarski policjant jest uwiedziony i całkowicie złamany. Prosi kelnera: „Sirioża, daj mi taką porcję kiełbasy" [Оксеник 2018, 163]. Odmówiono mu, ponieważ wykwintne jedzenie zapewnia się tylko wybrańcom.

Kiełbasa jest podstawowym obrazem nostalgicznych wspomnień z radzieckiej przeszłości w myśleniu „sowkowym". Jest to wytyczna, którą wciąż manipulują ci, którzy chcą wrócić do ZSRR. Opisując kiełbasę, jej niedostępność dla zwykłego człowieka, Serhij Oksenyk (właśc. Serhij Iwaniuk) stworzył konceptualny wyznacznik sowieckości we współczesnej prozie, skonfrontował mit z rzeczywistością.

Życie codzienne południowej sowieckiej wioski, opisane w powieści *Zabójstwo pijanej pionierki*, odsłania istotę ówczesnego społeczeństwa z jego aspiracjami i rozpaczą, szczerością i grzechami. Autor opowiedział o czasach, w których mieszkał sam, więc obraz przeszłości w utworze jest przekonujący i wypełniony prawdziwymi emocjami.

Radziecka przeszłość jest szczelnie wypełniona obrazami retro w powieści Maryny Hrymycz *Jura* (2020). Autorka oddała klimat stolicy ZSRR z 1968 roku, opisując istotne wydarzenia i zjawiska społeczno-historyczne (bunt i lata sześćdziesiąte w warunkach zatrzymania „odwilży", wszechobecność KGB, praską wiosnę i dyskusję na ten temat w mieszkaniach radzieckich) i „złotą młodzież" (dzieci). Utwór skupia się na życiu Kławki Bakłanowy, redaktor naczelnej wydawnictwa „Młodzież", jej męża Ołeksandra Serhijowycza, sekretarza Komitetu Centralnego Partii Komunistycznej, jej syna-studenta Jurija i bliskiego otoczenia jej rodziny. To z pozycji tych ludzi ukazano poglądy polityczne, relacje, życie, hobby i czas wolny. Autorka przykłada dużą wagę do szczegółów, aby jak najlepiej oddać klimat lat sześćdziesiątych. Kijów w książce M. Hrymycz jest melancholijny, nęcący elewacjami hoteli, restauracji i kawiarni, odgłosami ulic, placów, bazaru na Besarabce, przesiąknięty melodiami popularnej muzyki estradowej lat 60.

Bohaterowie utworu lubią celebrować ważne wydarzenia w lokalach gastronomicznych. Pisarka chętnie kreśli szczegółowe trasy

do stołecznych restauracji, wskazuje ich nazwy, opowiada historie związane z tymi miejscami. Fascynację Kijowem czasów sowieckich tłumaczy chęć wspomnienia przez autorkę jej młodości, najlepszych lat i wszystkiego, co z nimi związane. To stan nostalgii na granicy rekonstrukcji i refleksji, kiedy drobiazgowe wspomnienia są jedynie przyjemnym wyobrażeniem, a nie obsesyjną chęcią odzyskania tego, co utracone.

W powieści *Jura* eskapady po restauracjach jako piękna ilustracja życia wybranych, ukazane są z punktu widzenia Kławki. O najlepszych lokalach wie prawie wszystko. W powieści M. Hrymycz *Kławka* (*Jura* to jej sequel), której akcja toczy się w powojennym 1947 roku, głównym bohaterem jest ta sama Kławka, zaledwie 20 lat młodsza. Jest sierotą, często na wpół głodną, choć pełną nadziei i pragnień, pracuje jako sekretarka w Związku Pisarzy. Jej pierwszym pojawieniem się w restauracji było spotkanie z Ołeksandrem Bakłanowem, ówczesnym szefem wydziału propagandy KC, a także, jak wiadomo z powieści Jurą, jej przyszłym mężem. Wykwintny klimat restauracji „Dynamo" ze „śnieżnobiałym, idealnie wyprasowanym obrusem", „szklaną serwetnicą w kształcie łabędzia", „złożoną wyprasowaną „w kwiatek" lnianą serwetką, markowymi talerzami, a także po raz pierwszy spróbowanymi daniami – sałatką jarzynową i kotletem po kijowsku budzi w dziewczynie drżącą myśl o szczęściu: „... Chce tylko, żeby ktoś mógł ją odebrać samochodem po pracy, zawieźć do restauracji, nalać szampana, nakarmić ją ludzką kolacją..." [Гримич 2019, 262]. Stylistyczny kontrast „głód – szyk" ujawnia przeciwstawienie się postaci i światów społecznych, zaostrza problem konsumenckich priorytetów narodu radzieckiego i kultu jedzenia jako znaku prawdziwego szczęścia.

Być może dlatego pisarka wybiera restauracje jako obiekt największej przyjemności swojej bohaterki w powieści *Jura*. W obrazie tych lokali wyraźnie widać pewną strukturę: opis pomieszczenia, ogólną atmosferę, wrażenia dotyczące kuchni, obsługi (z zaletami i brakami). Jest to opisane szczegółowo. W restauracji „Ukraina" „wnętrze przypomina sanatoria CeKowskie: czerwone dywany, kolumny obite drewnianymi panelami, okrągłe kryształowe żyrandole";

jest tam wygodnie i bezpiecznie; osobliwość menu – słynny barszcz z pampuszkami; jedyną wadą jest to, że „w dzień roboczy prawie niemożliwe było pójście tam niezauważenie" [Гримич 2020, 96]. W restauracji hotelu „Leningrad" – „jest zielony bieżnik i nie ma kolumn, więc pokój wygląda jak stajnia"; ale Kławka lubi kotlet po leningradzkim; największa wada instytucji – „kelnerzy zbyt długo obsługiwali gości" [Гримич 2020, 97]. W modnej restauracji „Metro" nad stacją „Chreszczatyk" „jest nowocześnie i bez biurokratycznej stylistyki" [Гримич 2020, 97]; ale są zbyt duże sale, w których nie można rozmawiać. „Dynamo" to ulubiona restauracja Bakłanova i nie można w niej odpocząć. Stara przyjaciółka Kławki, pisarka Jelizaweta Petriwna Prochorowa, nie może znieść „Stołecznej", ponieważ w jej głównym holu znajduje się tablica z obrazem Kremla. Najlepsza restauracja – „Moskwa" jest w centrum Kijowa, na placu Kalinina, na drugim piętrze hotelu „Moskwa". „Lokal jest o wiele mniejszy niż „Metro", a atmosfera jest bardziej przytulna. Tym bardziej, że jest tam wspaniała cukiernia! A najlepiej – pójść na letni taras na piętrze: wspaniały krajobraz!" [Гримич 2020, 98].

Restauracje jako odrębne lokum artystycznego świata powieści *Jura* to także sposób wyznaczający kontrast między pokoleniem dzieci i rodziców. W utworze podano, że dla „złotej młodzieży" restauracje były postrzegane jako miejsca „zepsucia obyczajów" [Гримич 2020, s. 47]. Synów i córki nomenklatury są straszą, a jednocześnie wabią „dziwne wnętrza", „zadymione salony", „kelnerzy, którzy zachowują się jakby byli panami świata". Zwraca się uwagę na szczerą troskę młodych ludzi: „A ci goście? Co to za ludzie? Skąd biorą pieniądze na restaurację?" [Гримич 2020, 47]. Autorka nie wyjaśnia, dlaczego dzieci nie domyślają się, że ich rodzice są przedstawicielami „tych ludzi". Wyraźnie oddziela dwa światy: „dorosły, prawdziwy" i „kryształowy, w którym żyli mali sowieccy książęta i księżniczki" [Гримич 2020, 47]. W świecie „kryształowym" znajdują się jadalnie sanatoriów państwowych, dacze i domy wypoczynkowe z „czerwonymi dywanami" jak od linijki „w korytarzach", z „kryształowymi żyrandolami", „klepką parkietową", „kwadratowymi stołami zasłanymi świeżymi, idealnie białymi obrusami" [Гримич

2020, 47]. M. Hrymycz wyodrębnia określone obrazy, zmienia scenerię utrwaloną przez pamięć, aby ożywić czas. Takie szkice są dość pouczające, realistycznie i emocjonalnie przedstawiają przeszłość, niczym eksponaty muzealne.

Uczuciowy obraz przestrzeni retro wyraża szczęście kobiety w rodzinie, której dobrobyt zależy od zamożności i statusu. Kławka jest dobrą gospodynią domową, uwielbia tworzyć domowe zacisze i wyśmienicie gotuje dla męża i syna. Kotlety i sałatka jarzynowa to ważne atrybuty jej stołu. A w lodówce zawsze znajdzie się coś wyrafinowanego i rzadkiego, np. Kiełbasa „es-ka" (wędzona), ser „estoński", cukierki „Dama pikowa" ze znakiem jakości. Autorka wymienia potrawy przygotowane przez Kławkę na święta: „zarówno pieczoną wieprzowinę, jak i gęś faszerowaną jabłkami i żurawiną, lub indyka nadziewanego bakaliami i orzechami", i koniecznie ciasta „Napoleon" czy „Anna Pawłowa"" [Гримич 2020, 12]. Najważniejszy w przygotowaniu uczty był trzydniowy pobyt gospodyni przy kuchence. Wypełnianie świątecznych stołów pysznymi potrawami, chęć gotowania, nakarmienia, najedzenia się i popisywania się tym wszystkim to typowe *emploi* radzieckiej gospodyni. Jedzenie i stosunek do niego uosabiają wymarzone dobro dnia codziennego, które nadal jest życiowym priorytetem wielu ludzi z ZSRR. Pisarka nie traci tego z pola widzenia. W różnych epizodach jedzenie pojawia się jako jeden z głównych atrybutów życia codziennego.

Kławka jest osobą wszechstronną, żyje pełnią życia, jest znana w kręgu literackim, interesuje się literaturą, interesuje się muzyką. Jednocześnie M. Hrymych przywiązywał dużą wagę do zainteresowań żywieniowych bohaterki, aby przedstawić ją jako reprezentantkę pokolenia dotkniętego traumą głodu i gotowego do zrobienia wszystkiego, aby zapewnić sobie w pełni syte życie. Słowa pisarki Elizawety Prochorowej bardzo trafnie oddają istotę tego pokolenia, w szczególności inteligencji późnych lat 60. w Kijowie: „Lubię czasy, w których żyjemy, podoba mi się Dom Twórczości, lubię pracować w „Młodzieży", i podoba się to, że jemy, i podoba mi się obecna literatura" [Гримич 2020, 222]. Jasna dynamika świata retro, „wymalowanego" i wypełnionego wizualnymi detalami, naprawdę opowiada o epoce. Lokacja radzieckiego Ki-

jowa, stworzona przez M. Hrymycz, wydaje się wyrwana z przeszłości. Wszystko tu jest zapisane z wprawą i dokładnością.

Każdy z autorów ukazuje różne przestrzenie społeczne społeczeństwa radzieckiego, w sposób emocjonalny i przekonujący oddaje życie codzienne, relacje, problemy i potrzeby ludzi. Powieść *Zabójstwo pijanej pionierki* S. Oksenyka jest ucieleśnieniem codziennego życia chłopów, a powieść *Jura* M. Hrymycz – życie kijowskiej rodziny nomenklaturowej. Czas akcji w utworach jest prawie taki sam – początek „zastoju" Breżniewa, a obraz jedzenia to jeden z motywów wiodących w artystycznej rekonstrukcji czasu. Wokół tego obrazu rozgrywa się wiele zdarzeń związanych z głównymi wątkami fabularnymi. Autorzy zilustrowali specyfikę życia rodzinnego narodu radzieckiego, tradycji kulinarnych i zbiorowych biesiad. Podkreślając istotę codziennego życia jednolitego typu narodu radzieckiego, zarówno S. Oksenyk, jak i M. Hrymycz rzetelnie opowiadają o deficycie żywnościowym w ZSRR, wyodrębniają pewne produkty wskazujące na standard życia (kiełbasa, słodycze, dania rybne itp.) ilustrują szczególny status restauracji. Autorzy nie odbiegają od prawdy życia, ponieważ wykorzystują swoje doświadczenie, nadając wspomnieniom „nowy blask". Wyszczególnienie jedzenia w kontekście cech osoby z ZSRR naprawdę odzwierciedla czas, wyjaśnia momenty, które kiedyś wydawały się nieistotne, ale teraz w płaszczyźnie pamięci wysunęły się na pierwszy plan.

BIBLIOGRAIA:

1. Борисенко М. Термін «радянськість» у сучасних наративах та історико-антропологічних студіях // Життя «по-радянськи»: проблеми вивчення та інтерпретації (із циклу «Повсякдення: візії та смисли»): зб. Матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. семінару, 27–28 квітня 2018 р., м. Вінниця / за ред. О. А. Коляструк ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 11–21.

2. Ганошенко Ю. Археологія психічного: онтологія часу в сучасній українській прозі. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філологія. Літературознавство: наук.

журн. / Чорном. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв. 2015. Т. 259. Вип. 247. С. 24–28.

3. Гримич М. Клавка. Роман. Київ: Нора-Друк, 2019. 336 с.

4. Гримич М. Юра. Роман. Київ: Нора-Друк, 2020. 352 с.

5. Ільченко О. Збирачі туманів: Суб'єктивні нотатки з київського життя. К.: Комора, 2017. 176 с.

6. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.

7. Ківа І. Недитячий детектив. День. 06 травня 2020. https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/nedytyachyy-detektyv

8. Михед О. «Я змішаю твою кров з вугіллям». Зрозуміти український Схід. К.: Наш формат, 2020. 368 с.

9. Морі Є. Дракони, герої та магічні артефакти. 6 книжок, які допоможуть розповісти дітям про репресії. Суспільне. Новини. 18 травня 2020 https://suspilne.media/34413-drakoni-geroi-ta-magicni-artefakti-6-knizok-aki-dopomozut-rozpovisti-ditam-pro-represii/

10. Оксеник С. Вбивство п'яної піонерки: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 352.

11. Поліщук Я. Пошуки східної Європи: тіні минулого, міражі майбутнього. Чернівці, 2020. 192 с.

12. Поліщук Я. РЕвізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 216 с. (Бібліотека альманаху українців Европи «Зерна»; 62).

13. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті: монографія. К. Академвидав, 2018. 304 с.

14. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / ґендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН–ХХІ, 2011. 432 с.

Nota biograficzna

Ludmyła Danyłenko, dr n. fil., starszy wykładowca Katedry Przygotowania Językowego Państwowego Uniwersytetu Medycznego w Zaporożu. E-mail: ladadana17@gmail.com

Sfera ainteresowań naukowych: współczesna proza ukraińska o przeszłości radzieckiej, ukraińska proza historyczna, ukraiński ruch dysydencki w USRR w latach 60–80 XX w.

Ważniejsze publikacje:

1. Художня література, кіно і пісні в інтертексті роману С. Оксеника «Вбивство п'яної піонерки»: кодифікація ретрочасу // Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська Академія. Літературознавство. Том 1. 2019. С. 66–69.

2. «In the army now: комічні тональності пам'яті про радянське минуле» в книзі Кузьми Скрябіна «Я, Паштєт і Армія» WIELKIE TEMATY KULTURY W LITERATURACH SLOWANSKICH. Slavica Wratislaviensia CLXXIII Wroclaw 2021. AUWr No 3986. С. 254–254.

3. «Пам'ять не може помирати: осмислення каральної психіатрії в СРСР у романі С. Процюка «Травам не можна помирати» Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія / гол. ред. О. Г. Павленко. Маріуполь: МДУ, 2020. Вип. 23. с. 23–30.